

**Ο χώρος, το κλίμα και η πολιτισμική κληρονομιά.
Διαχρονική ανάγνωση των μύθων και παραδόσεων
του Θεσσαλικού χώρου**

Οι μύθοι αναφέρονται σε συγκεκριμένο χώρο, πραγματικό ή συμβολικό (Ατλαντίς, Θήβα, Αθήνα, Όλυμπος κ.ο.κ.), με την πανίδα, τη χλωρίδα και τον πολιτισμό του. Έτσι, στο κοσμοείδωλο της κοινωνίας που τους διαιωνίζει, ο τόπος, με τα βουνά, τα ποτάμια, τα δένδρα, τα ζώα έχουν προτεραιότητα, που εκφράζεται μέσα από τον μύθο με μια σχέση οικειότητας και συμβιωτικής αρμονίας. Ο τόπος αναγνωρίζεται ως το κατ' εξοχήν πεδίο ενεργοποίησης και δημιουργίας του ατόμου και της κοινότητας, προστατεύεται από τους θεούς και τους ανθρώπους. Στη μυθολογία των πολιτισμών η αντίληψη του θείου είναι ενδοκοσμική. Ο θεός είναι μέσα στη φύση και ο χρόνος, ο καιρός κυκλικός.

Μπορεί οι μυθικές αφηγήσεις να φαντάζουν αυθαίρετες, παράλογες δημιουργίες ενός πρωτόγονου φαντασιακού. Αυτό όμως που δίνει στον μύθο λειτουργική αξία είναι ότι το συγκεκριμένο θέμα, που περικλείει είναι διαχρονικό, περιγράφει το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Το γεγονός αυτό γίνεται ξεκάθαρο μέσα από την σύγκριση μεταξύ του μύθου με το υποκατάστατό του στις συγκροτημένες κοινωνίες, δηλαδή την κοινωνική πρακτική ή την πολιτική. Όταν ο Καλλίμαχος στον μεταβατικό κόσμο του 3^{ου} αι. π.Χ. αναφέρεται στον μύθο του Ερυσίχθονα τον αντιπαραθέτει προφανώς στο διαχρονικό πρόβλημα της υπερεκμετάλλευσης των φυσικών πόρων, προκειμένου να ικανοποιηθούν οι ανάγκες της πολυτελούς ζωής των συγχρόνων του και της χαλάρωσης των σχέσεων με τα ιερά των θεών και τη λατρεία τους. Ο Ερυσίχθων δεν είναι μόνον άπληστος στην επιθυμία του να κατασκευάσει πολυτελή έπιπλα για την οικία του, είναι ταυτόχρονα ιερόσυλος και υβριστής των θεών. Η δική του ικανοποίηση προσκρούει στο φυσικό περιβάλλον και στην ιερή δύναμη που το προστατεύει. Η ατομική ευθύνη για την πράξη του λειτουργεί ακόμη σ' αυτές τις κοινωνίες ως μηχανισμός πρόληψης για την προστασία του φυσικού κόσμου. Ωστόσο αυτοί οι μηχανισμοί εξασθενούν, όσο η «πρόοδος» κερδίζει έδαφος εις βάρος του περιβάλλοντος.

Ιστορικά, ιδιαίτερα μετά τη βιομηχανική επανάσταση μέχρι την σημερινή ανάπτυξη της τεχνολογίας, αυτή η πρόοδος έχει προχωρήσει αγνοώντας συχνά τον φυσικό κόσμο και τους κανόνες του. Η αύξηση του πληθυσμού της γης, η υπερβολική εκμετάλλευση των φυσικών πόρων, η μείωση των πληθυσμών άλλων φυτικών και ζωικών ειδών μέχρι την πλήρη εξαφάνισή ορισμένων, έχουν διαταράξει την ισορροπία στη φύση. Το υποθετικό ερώτημα αν τα ανθρώπινα συμφέροντα είναι πιο

σημαντικά από εκείνα των υπολοίπων φυσικών όντων και αν η οικονομία είναι ηθικό και δίκαιο να υπερισχύει της οικολογίας κάποτε θα μπορούσε να απαντηθεί καταφατικά, με δεδομένα τα περιθώρια που προσφέρονταν στο συμπαντικό ισοζύγιο.

Σήμερα, με δεδομένα τα αποτελέσματα της ανθρώπινης απληστίας, με εμφανές αποτύπωμα στην κλιματική αλλαγή, άρα στο φυσικό περιβάλλον, είναι ανάγκη να υποστηριχθεί με πειστικά επιχειρήματα ότι η ανθρώπινη ύπαρξη εξαρτάται από ένα σύνθετο, αλληλένδετο οικοσύστημα, ότι η φύση τρέφει την ψυχική μας ευεξία, ότι τα μη ανθρώπινα πλάσματα έχουν κι αυτά το δικαίωμα της ύπαρξης, ότι η φύση είναι ένα θείο δημιουργήμα, και τέλος ότι οι ως τώρα αντιλήψεις για τα ανεξάντλητα αγαθά της φύσης, ακυρώνονται από τη σημερινή παγκόσμια οικολογική κρίση.

Ενδεχομένως πρακτικές παραδοσιακών κοινωνιών, στις οποίες η αντίληψη ότι το φυσικό τοπίο διαπνέεται και παίρνει ζωή από ένα συνεκτεινόμενο μυθικό τοπίο, που συγκροτείται από ιστορίες, τραγούδια, πνεύματα και άλλα στοιχεία, τη «μαγεία» της φύσης γενικότερα, να μας έδιναν κάποιες κατευθύνσεις για την διαχείριση του προβλήματος που έχει προκύψει. Η μαγεία και ο φόβος για τη δύναμη που έχει η φύση να κάνει κακό εξασφάλιζε την προσεκτική προσέγγισή της από τον άνθρωπο, δημιουργώντας έναν ηθικό χάρτη, σχεδιασμένο πάνω σε συγκεκριμένους τόπους και πλάσματα που επικοινωνούσαν με το θεϊκό στοιχείο. Ιστορικά, τέτοιες αντιλήψεις απορρίπτονταν ως δεισιδαιμονίες, από τις οποίες οι άνθρωποι μπορούσαν να ελευθερωθούν διαμέσου της χριστιανικής και αργότερα, της υλιστικής «αλήθειας». Η τεχνολογία και ο εκσυγχρονισμός εξάλειψε τη μαγεία της φύσης, την ίδια στιγμή που εξάλειψε και μεγάλο μέρος της ίδιας της φύσης. Ωστόσο, κανείς δεν μπορεί να υποστηρίξει σοβαρά ότι μπορεί ή πρέπει να ανακατασκευαστεί η νοοτροπία παλαιότερων κοινωνιών ή να εγκαταλειφθεί η επιστημονική κατανόηση που έχει απελευθερώσει τους ανθρώπους από άσκοπους φόβους και επιζήμια άγνοια ή ακόμη να διατηρηθεί η προσκόλληση σε μη λογικά συστήματα πεποιθήσεων που θεωρούνται αναμφισβήτητη αλήθεια.

Αδυνατώντας να εξηγήσουμε, παρά την συσσωρευμένη γνώση, τις επιπτώσεις της ανθρώπινης παρέμβασης στους μηχανισμούς της φύσης, απλοποιώντας την επιχειρηματολογία μας καταλήγουμε στην πρωτόγονη σκέψη ότι «*η φύση τιμωρεί*». Όμως η φύση δεν έχει συναισθήματα για να θυμώνει και να τιμωρεί. Αυτό που φαίνεται σε μας ως τιμωρία είναι το αποτέλεσμα των ενεργειών μας, όταν αυτές διαταράσσουν την ισορροπία της. Οι παρεμβάσεις του ανθρώπου, όταν κατευθύνονται από την πλεονεξία, την αδηφαγία και την απερισκεψία είναι επικίνδυνες, είτε πρόκειται για την καταστροφή ενός δάσους ή ενός αλσουλίου, είτε για την μόλυνση της ατμόσφαιρας, των ποταμών και των θαλασσών. Ο

πρωτόγονος άνθρωπος, αντιμέτωπος με τα στοιχεία της φύσης τα θεοποίησε και απέδιδε σ' αυτά τιμές για να τα εξευμενίσει. Όσο οι γνώσεις του για το φυσικό περιβάλλον αυξάνονταν, ανακάλυπτε πόσο εύθραυστες είναι οι ισορροπίες που το διέπουν και πως οφείλει να το προστατεύει για να είναι φιλικό μαζί του. Αυτή η προστασία περνούσε συχνά από την ιεροποίηση των ζωτικών στοιχείων της φύσης ως αποτέλεσμα σεβασμού ή φόβου. Έτσι δάση και άλση αφιερώνονταν σε θεότητες, τα δένδρα είχαν ψυχή, που τα προστάτευε (Δρυάδες, Αμαδρυάδες, Δενδρίτες θεούς), οι πηγές, τα ποτάμια, οι λίμνες είχαν τις νεράιδες, τις νύμφες, τις λάμιες που απέτρεπαν τον επίδοξο πλεονέκτη να επωφεληθεί, υπονομεύοντας ακόμη και το μέλλον των επόμενων γενεών.

Ο μύθος, για παράδειγμα, του Θεσσαλού Ερυσίχθονα, που διασώζει στον ύμνο στη Δήμητρα ο ποιητής Καλλίμαχος, δείχνει πως οι αρχαίοι κάτοικοι της Θεσσαλίας είχαν αντιληφθεί, ότι ο άνθρωπος απέναντι στην φύση πρέπει να είναι ευσεβής, πλήρης δέους, διαφορετικά θα υποστεί, αργά ή γρήγορα τις συνέπειες των ενεργειών του. Ο Ερυσίχθων, λοιπόν, υπήρξε ένας πλεονέκτης, βέβηλος και ασεβής άνθρωπος. Η επιθυμία του να κόψει και το ιερό δένδρο στο άλσος της Δήμητρας στην περιοχή του Δωτίου (της Αγιάς), παρά τις παρακλήσεις και τις προειδοποιήσεις της ιέρειας που το κατοικούσε, οδήγησε στην τιμωρία του με ακόρεστη πείνα. Αφού κατανάλωσε ό,τι του ανήκε, αλλά και ό,τι ανήκε στο οικογενειακό περιβάλλον του, έφαγε τα ίδια του τα μέλη και πέθανε, χωρίς ποτέ να ικανοποιήσει την πείνα του. Ο μύθος συμβολίζει την πέρα από πραγματικές ανάγκες επιβίωσης κατανάλωση φυσικών πόρων, στερώντας τους από το μέλλον. Η διαγενεακή μεταβίβαση, εξ άλλου, είναι το κύριο γνώρισμα του λαϊκού πολιτισμού και οι κληρονόμοι, εφ' όσον την αποδέχονται, είναι υπόλογοι απέναντι στους προγόνους (πατρογονική κληρονομιά) αλλά και απέναντι στους επιγόνους. Είναι αυτό που ο ποιητής, με δραματικό τόνο ονομάζει διαγενεακή κρίση/δίκη, για όποιον δεν προστατεύσει ό,τι κληρονόμησε από τους προγόνους:

Γνώμες, καρδιές, όσοι Έλληνες, / Ό, τι είστε, μην ξεχνάτε: / Δεν είστε από τα χέρια σας Μονάχα, / όχι! Χρωστάτε / και σε όσους ήρθαν, πέρασαν, / θα ρθούνε, θα περάσουν, / Κριτές θα μας δικάσουν / Οι αγέννητοι, οι νεκροί. (Κ. Παλαμάς, Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου, Πρόλογος, 1907)